

DOI: <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2022-74-83-92>

УДК 338.46:378

КОНТРАКТНЕ НАВЧАННЯ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

© Тавшунський О. М.

*Українська інженерно-педагогічна академія***Інформація про автора**

Тавшунський Олег Михайлович, <https://orcid.org/0000-0003-3265-9320>, Oleg.Tavshunskiy@uipa.edu.ua, кандидат історичних наук, доцент кафедри краєзнавчо-туристичної роботи, суспільних та гуманітарних дисциплін; Українська інженерно-педагогічна академія; вул. Університетська, 16, м. Харків, 61003, Україна;

У роботі розглядаються зміни в системі вищої освіти України в період незалежності та їх вплив на формування та розвиток контрактної форми навчання, її сучасний стан та перспективи. Генеза контрактного навчання в Україні розглядається в контексті світових тенденцій щодо популяризації вищої освіти, диверсифікації джерел фінансування ЗВО, інформатизації суспільства, запровадження концепції навчання впродовж життя тощо.

Стаття має на меті узагальнити виклики, що постали перед системою вищої освіти України, зокрема пов'язані з контрактною формою навчання, проаналізувати досвід зарубіжних країн щодо вирішення схожих питань та запропонувати конструктивні кроки для виходу зі складної ситуації, в якій опинилися ЗВО України в умовах депопуляції та війни.

Для освітньої сфери України, де переважають державні ЗВО, притаманні процеси характерні для державного сектору економіки в цілому: дефіцит висококваліфікованих менеджерів, неефективне використання наявних ресурсів, непрозора система їх розподілу, відсутність перспективних планів розвитку галузі, недостатність статистичних даних, повільне впровадження реформ та передових технологій, зношеність матеріально-технічної бази тощо. У результаті переважають негативні процеси: оптимізація державних видатків на освіту, скорочення числа здобувачів освіти та падіння якості освіти, збільшення плати за здобуття освіти, відтік абітурієнтів та науковців за кордон.

В Україні відсутня належна система фінансової підтримки здобувачів освіти, запропонована на початку 2000-х років приваблива на папері концепція кредиту на навчання виявилася не дієвою і в умовах війни взагалі заморожена. В цей же час у 2020 році в результаті впровадження урядом переходу до індикативної ціни на контрактне навчання, а в подальшому через COVID та війну збільшилася кількість студентів, що опинилися в скрутному матеріальному становищі і через це вимушені влаштовуватися на роботу та/або припиняти навчання. Таким чином, чи не головним критерієм доступу до освіти в Україні є рівень достатку родини.

Серед кроків для покращення ситуації у сфері вищої освіти України, запропонованих у статті, реформування системи стипендій та кредитів на навчання, перехід до більш дешевого дистанційного навчання з утворенням відкритого українського університету, впровадження ендавмент-фондів тощо. Проте всі ці кроки передбачають активну участь держави в першу чергу в прийнятті рішень та в напрацюванні нормативної бази, оскільки саме держава має виступати найбільш зацікавленим учасником освітнього процесу, що підтверджує світовий досвід.

Ключові слова: вища освіта, контрактне навчання, кредит на навчання, ендавмент, дистанційна освіта.

Tavshunskiy O. "Contract education: a comparative analysis"

The work examines changes in the system of higher education of Ukraine during the period of independence and their impact on the formation and development of the contract form of education, its current state and prospects. The genesis of contract education in Ukraine is considered in the context of global trends regarding the popularization of higher education, diversification of sources of funding for higher education, informatization of society, introduction of the concept of lifelong learning, etc.

The article aims to summarize the challenges faced by the higher education system of Ukraine, in particular those related to the contract form of education, to analyze the experience of foreign countries in solving similar issues and to propose constructive steps to get out of the difficult situation in which higher education institutions of Ukraine have found themselves in conditions of depopulation and war.

In the educational sphere of Ukraine, which is dominated by state higher education institutions, the processes are typical for the state sector of the economy as a whole: a shortage of highly qualified managers,

inefficient use of available resources, a non-transparent system of their distribution, lack of perspective plans for the development of the industry, insufficient statistical data, slow implementation of reforms and advanced technologies, wear and tear of the material and technical base, etc. As a result, negative processes predominate: optimization of state spending on education, reduction in the number of students and quality of education, increase in tuition fees, outflow of applicants and scientists abroad.

In Ukraine, there is no proper system of financial support for those seeking education, the concept of a study loan, which was proposed in the early 2000s and was attractive on paper, turned out to be ineffective and, in the conditions of the war, was completely frozen. At the same time, in 2020, as a result of the government's implementation of the transition to an indicative price for contract education, and subsequently due to COVID and the war, the number of students who found themselves in a difficult financial situation and, therefore, were forced to get a job and/or stop studying increased. Thus, one of the main criteria for access to education in Ukraine is the level of family wealth.

Among the steps to improve the situation in the field of higher education in Ukraine, proposed in the article, are the reform of the system of scholarships and loans for studies, the transition to cheaper distance learning with the formation of an open Ukrainian university, the introduction of endowment funds, etc. However, all these steps require the active participation of the state, first of all, in decision-making and in the development of a regulatory framework, since it is the state that should be the most interested participant in the educational process, which the experience of other countries confirms.

Keywords: higher education, contract education, study loan, endowment, distance education.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Українське суспільство після здобуття Україною незалежності продовжує перебувати в перехідному стані від командно-адміністративної економіки до ринкової, при цьому залишається велика кількість пережитків минулого, які гальмують процес переходу всіх сфер економіки держави до ринкових відносин. Тим не менш за роки незалежності й особливо в останній час чітко визначився вектор подальшого розвитку, який передбачає включення України до Європейської спільноти.

Зміни зачепили і галузь освіти, де поступово відбувалася комерціалізація. Хоча після проголошення незалежності в 1991 році було збережено радянський принцип щодо “безкоштовності” її здобуття для громадян України, в умовах економічної кризи початку 1990-х років держава не могла забезпечити належний рівень фінансування освітньої галузі. У результаті стали утворюватися недержавні заклади освіти, а в державних ЗВО були відкриті контрактні відділення. Спробуємо розібратися з тим, як формувалася система контрактного навчання в Україні та які системи фінансування освіти є в різних країнах світу, зосередивши увагу саме на вищій освіті.

Слід зазначити, що універсальної моделі фінансування освіти не існує, це пов'язано як з особливостями культурно-історичного розвитку різних країн, так і з панівною ідеологією та фінансовими можливостями. У цілому, можна виділити три системи фінансування закладів вищої освіти.

Перша система притаманна таким країнам, як США, і базується на ринкових відносинах у сфері вищої освіти. Тобто вплив держави на освітній процес фактично обмежується встановленням певних правил, якими регулюються відносини між його учасниками, та наданням підтримки тим категоріям здобувачів освіти, які цього потребують. Другий варіант – це розвинені країни Європи, зокрема скандинавські країни, де освіта забезпечується за рахунок держави і є умовно безкоштовною. Третій тип, до якого відноситься більшість країн Європи і до якого зараз можна віднести й Україну, – це змішаний тип, тобто поєднання двох попередніх варіантів.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Багато досліджень аналізують питання якості освіти та її фінансування, проте проблеми контрактного навчання в них розглядаються опосередковано.

Зазначалося, зокрема, що пропорції між державними та приватними джерелами фінансування вищої освіти відрізняються між країнами. Історично в декотрих країнах домінувало державне фінансування (особливо в країнах ЄС), в інших, наприклад у США та Південній Кореї індивідуальне та корпоративне фінансування стає звичним явищем. Водночас в останні 10 років ХХ століття в країнах поширилася тенденція до диверсифікації джерел фінансування освіти. Так, у Великій Британії, Данії, Ірландії, Швеції частка державного фінансування у вартості

вищої освіти становить близько 2/3; у Німеччині 95%, в Австрії, Голландії, Італії та Франції – близько 90%, в Португалії та Фінляндії – близько 80%, в Канаді – 70-85%. У Новій Зеландії 96% університетів фінансуються урядом, а 4% надходять із плати за навчання приватних осіб і компаній. У США співвідношення між державним і приватним фінансуванням становить 50:50. У цих країнах частка плати за навчання в структурі бюджету ВНЗ є незначною. У Нідерландах, Німеччині, Фінляндії та Швеції студенти нічого не платять за навчання, а в Англії – 12%, у Канаді – 11% [3, с. 177].

Проте звідки ж беруться кошти на здобуття освіти в тих державах, де вона є умовно безкоштовною? Якщо проаналізувати джерела фінансування освіти в таких країнах, стає зрозумілим, що вони надходять з державного бюджету та здебільшого формуються за рахунок податків, які сплачує більшість населення. Варто відзначити, що в цьому випадку частина фінансування надходить за рахунок тих платників податків, які взагалі не мають освіти.

Таким чином, можна дійти висновку, що оскільки освіта поступово стає частиною ринку, вона має певну ринкову вартість і хтось має її сплачувати. Це може бути держава, фізичні особи, підприємці, благодійні організації тощо, проте в будь-якому разі ця освіта не буде повністю безкоштовною.

Треба відповісти на питання: чи освітня галузь є прибутковою і кому вона може принести прибуток? З цього приводу відбувалося чимало досліджень, які засвідчили, що інвестиції в освіту є економічно обґрунтованими та прибутковими, а найбільш зацікавленим учасником освітнього процесу має виступати саме держава.

Збільшення на 1% людського капіталу призводить до зростання ВВП на душу населення на 1-3%, а підвищення рівня освіти працівників на один рік призводить до зростання ВВП на 3% [10].

Оцінки економічної ефективності вищої освіти підтверджують її внесок в економічне зростання. Так, узагальнення 20 різних оцінок фінансової ефективності вищої освіти експертами з розвинутих країн показало, що ці значення коливаються від 8 до 20%, при цьому середньозважене значення досягає 16%. У цьому контексті держава може використовувати ті самі фінансові критерії, що й фізичні чи юридичні особи, приймаючи

рішення про розподіл інвестиційних коштів. Через це, теоретики людського капіталу вважають, що держава повинна орієнтуватися на державні або соціальні стандарти повернення інвестицій в освіту [9, с. 125].

Якщо повернутися до України та розібрати тенденції, притаманні освітній сфері, можна зазначити, що в ній переважають негативні процеси. Це й успадкований залишковий принцип фінансування освіти, оптимізація державних видатків на освіту, скорочення числа здобувачів освіти, збільшення плати за здобуття освіти, відтік абітурієнтів та науковців за кордон. Особливо складною ситуація стала після нападу Росії на Україну.

Дослідники виділяють три основні проблеми вищої освіти в Україні, які пов'язані з наступними основними характеристиками:

1. Доступність: у системі вищої освіти з кожним роком зменшується бюджетна складова і зростає вартість навчання, що знижує доступність вищої освіти для населення.

2. Якісна: йдеться про невідповідність підготовки спеціалістів національним та глобальним вимогам ринку праці, а також потребам інноваційного розвитку економіки України.

3. Ефективність: вбачається неефективне використання бюджетних ресурсів для підготовки спеціалістів, яких ринок праці не потребує [4].

Закон України «Про освіту» 1991 року передбачав на фінансування освіти не менше 10% ВВП, але це положення закону так і не було реалізовано. А в Законі України «Про освіту» 2017 року ця стаття видатків була скорочена до 7%. У проекті Державного бюджету України на 2022 рік видатки єдиного бюджету на освіту на 2022 рік перевищували 7% ВВП (392,2 млрд грн). Але війна внесла свої корективи. Постановою уряду № 401 від 1 квітня 2022 року Державний бюджет України на 2022 рік перерозподілили і в гривнях збільшили обсяг видатків на 73,3 млрд грн. на фінансування потреб оборони та безпеки. У результаті витрати на освіту зменшилися на 14 млрд грн. Через це скорочено бюджетні асигнування на професійно-технічну освіту, наукову діяльність установ, середню загальну освіту, вищу освіту, виплату освітніх стипендій, субвенцію на освіту в місцевих бюджетах тощо [11].

Слід зазначити, що частка видатків на вищу освіту в загальних бюджетних видатках на освіту постійно зменшується і за останні роки опустилася до рівня 20 відсотків. Що

зумовило потребу перегляду джерел і методів фінансування розвитку вищої освіти в Україні та діяльності ЗВО бюджетної сфери. У тому числі використання фінансування у вигляді кредитування й самофінансування (доходи від плати за навчання та інших освітніх послуг; доходи від наукової та господарської діяльності ЗВО). Крім того, з 2020 року був уведений новий механізм розподілу видатків державного бюджету між вишами, та він не усунув багатьох недоліків у системі фінансування діяльності вишів, бо не містить однозначних показників діяльності ЗВО, за якими коригуються обсяги їх фінансування.

Обсяг державних запитів на підготовку спеціалістів безперервно продовжує скорочуватися. В екстрених умовах очікується ще більший спад, що матиме негативні наслідки, насамперед, для регіональних ЗВО, які через низький рівень доходів населення не можуть розраховувати на великий наплив абітурієнтів. Усе це створює умови для переходу студентів з регіональних ЗВО у сильні обласні та столичні освітні центри, а також у безпечні міста центральної та західної України.

Сьогодні бізнесмени не зацікавлені у фінансуванні навчання майбутніх спеціалістів для своїх бізнесів, бо наявний значний розрив між потребами роботодавців і рівнем освіти в українських ЗВО. Тому оплата навчання студентів лежить насамперед на самих студентах чи їх батьках. Зменшення реальних доходів населення, значні розриви за рівнем доходів населення, низька розвиненість ринку кредитування на освіту та життя в небезпечних умовах через чинну війну роблять вищу освіту менш доступною для незаможних верств населення. До того ж, ще до початку війни близько 82 тис. громадян України навчалися за кордоном, і наразі можна очікувати збільшення кількості українців у закордонних університетах, що створює більше ризиків для української системи вищої освіти.

Водночас, надходження від оплати вищої освіти здобувачами не повністю покривають усі витрати ЗВО. Крім того, кількість платників різна по регіонах і більша у тих, де йдуть активні бойові дії. До того ж деяким з них через різні об'єктивні причини буде важко оплачувати освітні послуги. Тому тамтешні ЗВО можуть зіткнутися з проблемою збільшення освітнього боргу за рахунок фізичних та юридичних осіб. Усе це разом може призвести до деградації ЗВО у цих регіонах і зниження якості освітніх послуг [11].

Війна також позначилася на навчанні іноземних громадян: переважна більшість (близько 80%) з тих, хто отримував освіту в Україні впродовж 2021/2022 н.р., вимушені були виїхати з країни після початку бойових дій. Враховуючи, що більше половини іноземних студентів навчалася за медичним напрямком, викликає занепокоєння збереження якості навчання при переході на єдиний можливий за таких умов варіант дистанційної освіти, а як наслідок можливе недофінансування закладів ЗВО через відтік іноземних студентів.

Постановка завдання. Виходячи з вищевикладеного, в цьому дослідженні ми спробували простежити особливості формування сучасної системи контрактного навчання в ЗВО, виявити проблеми вищої освіти, пов'язані з контрактним навчанням, та шляхи вирішення схожих питань в інших державах, окреслити перспективи розвитку системи контрактного навчання в Україні.

Виклад основного матеріалу. З одного боку, через об'єктивні історичні обставини українська система вищої освіти розвивалася як державна, а в радянський період приватна освіта була зовсім знищена, що дозволило створити державну монополію в освіті, і це вважалося важливим моментом в ідеологічній обробці громадян. З часом ця система лише державної вищої освіти застигла.

Хоча при всьому цьому беззаперечно і без перебільшення можна стверджувати, що стара система мала значні досягнення, проте новим умовам, коли економіка стала ринковою, коли зовнішній світ став відкритим і потреба у фахівцях різного профілю стрімко зростала, зовсім не відповідала. Повільна та бюрократизована державна система вищої освіти не могла повністю задовольнити нову ситуацію через свою природу, побудовану на принципово інших внутрішніх і зовнішніх умовах.

При відсутності дієвої протекціоністської програми держави в умовах економічного спаду, а тому реальній неможливості гарантувати безкоштовну освіту всім громадянам країни (навіть якщо держава формально це гарантує), цілком слушною виглядає необхідність визнати потребу в ринку освітніх послуг та в розрахунку ринкової вартості їх. Ця думка ґрунтується на тому, що освіта є сферою людської діяльності, що вона потребує матеріальної та людської основи та що необхідно створити необхідні умови для навчання. Цю точку зору підтверджує також

постійне скорочення бюджетних коштів і постійні, дедалі наполегливіші заклики до скасування державних стипендій для студентів [9, с. 56].

Освітні реформи відбувалися в Україні вкрай повільно. Це стало причиною появи приватних ЗВО, більша частина яких була створена в перші роки незалежності. Інвестиції у розвиток приватної освіти виявилася для засновників приватних ЗВО стратегічно вигідними. На сьогодні приватні ЗВО (Міжрегіональна академія управління персоналом, Університет імені Альфреда Нобеля, Український католицький університет тощо) є невід'ємною частиною системи вищої освіти, це з рештою вимушена була визнати й держава, поступово зрівнюючи в правах заклади освіти незалежно від форми власності.

Цікавим є досвід відновлення роботи Києво-Могилянської академії.

Велику роль у її відродженні відіграли благодійники. Для збору необхідних коштів були засновані НДЦ «Спадщина Києво-Могилянської академії», Києво-Могилянська Фундація Америки й Міжнародний благодійний фонд відродження Києво-Могилянської академії. Багато людей подарували новоствореному університету свої бібліотеки. Утримання та реконструкцію новобудов корпусів також значною мірою профінансували приватні особи. Наприклад, за кошти Фундації Омеляна та Тетяни Антоновичів був відреставрований один з підрозділів Наукової бібліотеки, який сьогодні носить ім'я Антоновичів. Значний внесок у становлення Американської бібліотеки зробив науковець і дипломат Віктор Китастих [6].

Від самого початку роботи щодо відродження Києво-Могилянської академії цей процес знаходився під контролем центральних органів влади і зараз Національний університет «Києво-Могилянська академія» входить до 10-ки кращих ЗВО України, а за деякими критеріями посідає перші сходинки рейтингів.

На жаль, стрімке збільшення кількості ЗВО та «масовізація» освіти призвели до появи низки проблем, які характерні й для сучасної системи вищої освіти України: проблема фінансування, забезпечення ЗВО кадрами і відповідності ліцензіям, а також зниження якості освіти.

Перше суттєве скорочення ЗВО відбулося ще на початку 1997/1998 н. р., коли на основі державно-регіонального підходу був затверджений перелік навчальних закладів, які

ліквідовані, і тих закладів, які утворилися на базі ліквідованих малопотужних і неперспективних. Загалом новий навчальний рік розпочали 940 ЗВО, що на 124 заклади менше ніж попереднього року, проте кількість здобувачів освіти в них збільшилася на 64,5 тис. осіб до понад 1,636 млн.

У наступні роки кількість ЗВО знов зростала, що було пов'язано зі збільшенням кількості здобувачів освіти, і досягла нового піку у 2003/2004 н.р. – 1009 ЗВО. Чітко виявилася тенденція до збільшення кількості університетів, академій та інститутів, число яких продовжувало зростати до 2008/2009 н.р., тоді як за рахунок закриття та реорганізації коледжів, технікумів та училищ вже з 2004/2005 н.р. загальна кількість ЗВО України почала доволі швидко скорочуватися.

За даними Держстату на поч. 2021/2022 н. р. кількість здобувачів вищої освіти становила 1,047 млн осіб. у 386 ЗВО (без урахування закладів, що залишилися на тимчасово окупованих територіях АР Крим, Луганської та Донецької областей) і була меншою ніж у 1991/1992 н. р. 1,615 млн осіб у 910 ЗВО. Якщо ж брати показники 2013/2014 н. р. 2,053 млн осіб у 803 ЗВО, то вони були на рівні 2001/2002 н. р. 2,109 млн у 983 ЗВО [2].

Можна констатувати, що в умовах депопуляції, трудової та зараз ще й вимушеної еміграції, кількість здобувачів освіти в Україні продовжує скорочуватися, а з нею і кількість ЗВО, і чим меншим є контингент певного закладу, тим більші зусилля докладаються для його утримання, що також негативно впливає на якість навчання.

Сьогодні в основному від складу студентів залежить фінансова стійкість ЗВО. Зростання кількості контрактників збільшує розмір доходів від надання послуг, а бюджетників – покращує обсяги бюджетних асигнувань. Через це фінансова стійкість забезпечується за рахунок балансу між кількістю бюджетних і контрактних місць. Переважання контактних місць над бюджетними, як показують закордонні реалії, позитивно впливає на цю стійкість, та вітчизняна практика свідчить, що такі тенденції послаблюють фінансову стійкість ЗВО, бо витрати на ведення контрактного навчання більші за їх оплату студентами і тому різниця покривається із загального фонду ЗВО.

Співвідношення кількості студентів денної та заочної форм навчання також впливає на фінансову стійкість ЗВО [12, с. 30].

За результатами моніторингу НАЗЯВО з'ясувалося, що в недержавних ЗВО переважає заочна форма навчання. Також якість заочної освіти та механізм формування вартості навчання в державних ЗВО викликають занепокоєння.

За таких обставин чи не найвагомим критерієм, що відкриває доступ до вищої освіти є спроможність абітурієнта чи його батьків сплачувати за навчання. Дослідження в цій сфері свідчать, що значний відсоток випускників шкіл не продовжують навчання через брак коштів.

Закордонні університети надають освітні послуги своїм громадянам за фінансовими умовами, лояльнішими ніж в Україні у 2-5 разів (враховуючи розміри заробітних плат) [9, с. 65].

Інші дослідження свідчать, що частина студентів вимушена працювати для оплати навчання та проживання, що відбирає час, необхідний для опанування навчального матеріалу.

Серйозною проблемою постає матеріальна підтримка тих студентів, які вступили на платне навчання і мають проблеми з подальшим фінансовим забезпеченням.

Вирішити проблеми студентів-контрактників була покликана урядова програма щодо надання державних цільових кредитів на освіту (Постанова Кабінету Міністрів України № 916 від 16.06.2003 р “Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти”, згодом замінена на Постанову Кабінету Міністрів України № 673 від 29 серпня 2018 р. “Про затвердження Порядку пільгового кредитування для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти”) [7].

Нормативним актом встановлено певний перелік вимог для отримання цього кредиту: громадяни України віком до 28 років, що успішно склали вступні іспити або навчаються на будь-якому курсі вищого навчального закладу (переваги мають абітурієнти з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з малозабезпечених і багатодітних сімей, інвалідів I-II груп).

Процедура повернення кредиту передбачає, що одержувач повертає кредит та відсотки за користування ним через вищий навчальний заклад (3% річних протягом 15 років), починаючи з дванадцятого місяця після закінчення навчання у ВНЗ з виплатою щороку

1/15 частини загальної суми одержаного кредиту та відсотків. Строк повернення кредиту продовжується на період строкової військової служби одержувача кредиту або перебування його у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Відраховані з ВНЗ одержувачі кредиту повертають кошти, починаючи з третього місяця після відрахування.

Одержувач кредиту, який після закінчення вищого навчального закладу пропрацював за фахом не менше 5 років у державному або комунальному закладі чи установі в сільській місцевості, кредит та відсотки за користування ним не повертає, що підтверджується щороку на момент оплати довідкою з місця роботи.

Однак на практиці запровадження державних цільових кредитів на освіту не змогло вирішити проблему контрактного навчання, оскільки непрозорою виявилася як процедура затвердження квот для ЗВО, так і сам механізм надання та повернення кредиту.

Тому не всі українські ЗВО могли видавати державні позики (наприклад, тільки 97 ЗВО Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України у 2009 році отримали право видавати ці кредити). У бюджеті України щорічно виділялися дотації різним навчальним закладам для надання державних позик на вищу освіту, але принципи та показники виділення бюджетних коштів на позики не були зрозумілі. Ще й сумарна величина цих дотацій була менша за потребу, що визнає сама держава [4].

Одним із завдань Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки є розширення бюджетного кредитування здобуття вищої освіти та освіти дорослих (Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки від 23.02.2022) [8], проте вимушене скорочення видатків бюджету у зв'язку з нападом Росії на Україну призвело до призупинення цієї державної програми.

Таким чином, студенти-контрактники залишилися в умовах війни та посилення економічної кризи в Україні сам на сам зі своїми фінансовими проблемами, через які вимушені йти в академічну відпустку чи взагалі забирати документи.

На наш погляд зразком для наслідування не лише за якістю освіти, а й за підходом до реформи вищої школи має стати приклад Великобританії, де у 1962-1998 рр. вища освіта також, як і в УРСР, була “безкоштовною”.

Проте на відміну від України британці підійшли до питання дуже виважено, проаналізувавши перспективи фінансування вищої освіти на 20 років наперед (Звіт Р. Діринга, 1997 р.) і дійшли висновку, що видатки на освіту потребуватимуть “додаткових мільярдів фунтів”, якщо уряд планує збільшити кількість студентів, їх фінансову підтримку та забезпечити належну інфраструктуру ЗВО. Також була проаналізована можливість додаткового фінансування вищої освіти за рахунок відновлення плати за навчання і рекомендовано її впровадження в розмірі 25% від середньої вартості з одночасною допомогою держави тим, хто цього потребуватиме, а також введенням студентських позик.

Рекомендації комісії Діринга була враховані в Акті про викладання та вищу освіту 1998 р., яким вводилася плата за навчання на рівні 25% від середньої вартості, скасовувалися державні гранти на витрати студентів, пов'язані з навчанням, та збільшувалося фінансування кредитів на оплату навчання та супутніх витрат.

Була розроблена прозора процедура оплати навчання в залежності від доходів родини: сім'ї з низьким достатком повністю звільнялися від оплати за навчання, з середнім – сплачували певний відсоток від вартості навчання (затверджена відповідна шкала), з високим – повну вартість.

Також студенти отримали можливість оформити студентський кредит на оплату навчання або на супутні витрати (проживання тощо). Всі витрати, пов'язані із такими кредитами взяла на себе держава, яка здійснює управління ними через Компанію студентських кредитів (Students Loan Company), варто відзначити, що відповідні організації є й в інших країнах (США, Канаді, Японії тощо).

Сьогодні вся інформація щодо студентських кредитів доступна на сайті британського уряду [13], там також є електронна форма для подачі заявки на отримання позики та можливість в автоматичному режимі відстежувати всі питання, що з нею пов'язані. Заслуговує на увагу й те, що повернення позики також відбувається автоматично (фактично списання з доходу), після того як студент починає отримувати певну суму доходу і лише у вигляді відсотка з тої її частини, що перевищує встановлений поріг.

У подальшому жорстка дискусія в британському суспільстві точилася довкола питань, пов'язаних із верхньою межею оплати за навчання та скасуванням будь-яких обмежень, порогом доходу громадян для виплати студентського кредиту та терміном таких виплат, проте впровадження цієї реформи у сфері вищої освіти дозволило британському уряду та ЗВО досягти поставленої мети: збільшити кількість здобувачів освіти, також за рахунок здобувачів із сімей з низьким достатком, збільшити фінансування ЗВО та утримати якість навчання на високому рівні [14].

Основний напрям державної політики в галузі вищої освіти України – це, на жаль, всебічна економія на ресурсах, якими забезпечується існування галузі, та економія через об'єднання навчальних закладів. Але такі заходи часто виявляються недоцільними, тим більше в невеликих містах, бо вони ведуть до зниження якості освіти через зменшення кількості викладачів. Зниження навантаження на бюджет освітньої галузі можливе за рахунок використання дешевших й водночас нових технологій дистанційного навчання та навчання по телебаченню.

При цьому дистанційні технології, володіючи високим ступенем охоплення, відіграють основну роль. Наприклад, у США за програмами дистанційного навчання навчається більше 1 млн. чоловік. Навчальні курси, що передаються по чотирьом освітнім каналам доступні по всій країні, а через супутник – іншим країнам світу. Програми електронної освіти розробляють десятки країн, включно з Україною. У Європі показовий приклад Національного університету дистанційної освіти в Іспанії, який відзначив свій 50-річний ювілей. Університет включає десятки навчальних центрів у країні і 14 – за кордоном (Бонн, Брюссель, Лондон, Женева, Париж та інші). Відзначимо, що цей університет єдиний знаходиться в безпосередньому управлінні уряду Іспанії.

Використання електронних технологій у сфері освіти дозволяє значно зменшити витрати на підготовку спеціалістів. За даними ЮНЕСКО, електронне навчання одного студента приблизно втричі дешевше навчання в системі традиційної освіти тієї ж країни. Це дозволяє зменшити навантаження на державний бюджет, з одного боку, а з іншого – полегшує отримання освіти представникам соціально уразених верств населення, а також особам з

особливими потребами. Крім того, гнучкість електронного навчання, можливість працювати в асинхронному режимі і різноманітні методики представлення навчальних матеріалів імпонують дорослим студентам, які не мають можливостей увесь свій час присвячувати навчанню. Але як доводить досвід 2-х років викладання в умовах пандемії і початку війни, жоден із ЗВО не змінив вартість контрактної форми навчання [1].

Система вищої освіти України, як і система контрактного навчання, потребує нового й можливо радикального підходу за безпосередньої участі держави, бо в іншому випадку нас очікує глибока криза спочатку освітньої галузі, а в подальшому і всієї економіки держави, де просто не буде фахових спеціалістів. Адже країни Східної Європи зацікавлені у наших студентах та мають можливість для їхнього залучення. Тим більше в умовах війни в Україні. Зараз закордонні ЗВО пропонують лояльні умови для навчання, що спонукає студентів, які виїздом рятувалися від війни, залишатися там на навчання. У разі продовження війни потрібно реалізовувати програми подвійних дипломів, створювати відкритий український університет тощо [11].

Свої погляди щодо процесу створення якісно нового українського університету запропонували експерти незалежного аналітичного центру “Український інститут майбутнього”[5]. До речі, деякі з запропонованих кроків вже були реалізовані державою, зокрема скасування дипломів державного зразка та посилення ролі стейкхолдерів у діяльності ЗВО. Проте решта пропозицій має більш радикальний характер та потребує ретельного аналізу та відповідної законодавчої бази, це:

По-перше, у сфері вищої освіти роль держави повинна зводитися до того, що держава створює сприятливий мікроклімат для розвитку інвестиційних можливостей в освіту для бізнесу шляхом розробки відповідних законодавчих умов, а також підтримки студентів із малозабезпечених сімей. Крім цього держава повинна брати на себе замовлення та фінансування навчання

спеціалістів тих професій, які потрібні державним структурам та органам місцевого самоврядування.

По-друге, необхідно прирівняти державні ЗВО до приватних, щоб у всіх ЗВО були однакові можливості залучення інвестицій, щоб у студентів були рівні можливості соціального забезпечення та доступу до відповідних освітніх ресурсів.

Стейкхолдери, які за умовами сучасного ринку мають стати головними в управлінні та розподілі місць, квот, ліцензій за категоріями професій, відстежувати, які професії потрібніші, більш затребувані, мають попит, а якими є перенасичення ринку, і це також має впливати на вартість такого навчання.

По-третє, прийняти Закон «Про ендавмент фонди». Це дозволить ЗВО користуватись пасивним доходом від залучених коштів для фінансування будь-яких цільових програм.

Для створення цих фондів вищої освіти в освітній системі України необхідно створити належне фінансове середовище для їх розвитку, а також законодавчу базу для створення, функціонування та контролю за коштами цих фондів [5].

Висновки. Таким чином, в Україні вища освіта переважно є платною, причому нерідко саме рівень доходів родини визначає її доступність, тому необхідність продовжувати навчання навіть у цей скрутний час зараз важливо донести насамперед до студентів-контрактників, мотивувати їх навчатися (для цього потрібно розробити юридичний алгоритм відстрочки оплати за окремою угодою між контрагентом/ЗВО за участю контрагента у вигляді держави). У психологічно складний період війни багато студентів стоятимуть перед вибором: навчатися у виші далі, що не є прямим обов'язком, чи кинути навчання та забезпечити себе фінансово, почавши будь-яку трудову діяльність в Україні чи за її межами, і тут мало зусиль ЗВО, які намагаються застосовувати індивідуальний підхід, переводять студентів, що поєднують роботу з навчанням на вільний графік, потрібен дієвий механізм державної допомоги.

Список використаних джерел

1. Авраменко Н. Л. Сертифікація дистанційних курсів як необхідна передумова забезпечення якості освіти / Н. Л. Авраменко, Н. В. Сергієнко // Society and science. Problems and prospects : The III International Scientific and Practical Conference, January 25-28, 2022, London. – London, 2022. – P. 315–324.

2. Вища та фахова передвища освіта в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/vush_osv/arh_vuz_20_u.html (дата звернення 01.03.2022 р.)

3. Горін І. І. Зарубіжний та український досвід фінансування вищої освіти [Електронний ресурс] / І. І. Горін // Актуальні проблеми розвитку

економіки регіону. – 2013. – Вип. 9 (1). – С. 176–182. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2013_9%281%29_32 (дата звернення 01.03.2022 р.)

4. Дерій Ж. В. Шляхи модернізації сучасної системи фінансування вищої освіти в контексті розвитку людського капіталу [Електронний ресурс] / Ж. В. Дерій, О. А. Карпюк // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Економіка. – 2011. – Вип. 18. – С. 288–297. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2011_18_40 (дата звернення 02.03.2022 р.)

5. Майбутнє університетів – до чого готуватися українським ЗВО? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uifuture.org/publications/24405-maibutne-universitetiv-do-chogo-gotuvatisya-ukr-zvo/> (дата звернення 01.03.2022 р.)

6. Національний університет «Києво-Могилянська академія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://surl.li/eeqcz> (дата звернення 01.03.2022 р.)

7. Пільговий кредит на освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://minjust.gov.ua/m/pilgoviy-kredit-na-osvitu> (дата звернення 03.03.2022 р.)

8. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> (дата звернення 10.03.2022 р.)

9. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективних фінансово-економічних моделей розвитку вищої школи / за заг. ред. І. М. Грищенка. – Київ, 2015. – 260 с.

10. Шевченко Л. С. Фінансування вищої освіти: диверсифікація джерел [Електронний ресурс] / Л. С. Шевченко // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_44 (дата звернення 10.03.2022 р.)

11. Шевчук І. Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України [Електронний ресурс] / І. Шевчук, А. Шевчук // Економіка та суспільство. – 2022. – № 39. – Режим доступу : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80> (дата звернення 10.03.2022 р.)

12. Юрчишена Л. Теоретичні засади фінансової стійкості університетів [Електронний ресурс] / Л. Юрчишена // Вісник економіки. – 2022. – Вип. 1. – С. 22–37. – Режим доступу : <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.022> (дата звернення 10.03.2022 р.)

13. Student finance for undergraduates [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.gov.uk/student-finance> (Last accesse 14 March 2022)

14. Tuition fees in the United Kingdom [Electronic resource]. – Access mode: https://en.wikipedia.org/wiki/Tuition_fees_in_the_United_Kingdom (Last accesse 14 March 2022).

References:

1. Avramenko, NL & Serhiienko, NV 2022, 'Sertyfikatsiia dystantsiinykh kursiv yak neobkhdna peredumova zabezpechennia yakosti osvity' [*Certification of distance courses as a necessary prerequisite for ensuring the quality of education*], *Society and science. Problems and prospects*, The III International Scientific and Practical Conference January 25-28, 2022, London, pp. 315-324.

2. Vyshcha ta fakhova peredvyshcha osvita v Ukraini [*Higher and professional pre-higher education in Ukraine*], 2021, viewed 01 March 2022, <https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/vush_osv/arh_vuz_20_u.html>.

3. Horin, II 2013, 'Zarubizhnyi ta ukrainskyi dosvid finansuvannia vyshchoi osvity' [*Foreign and Ukrainian experience of higher education financing*], *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu* [The actual problems of regional economy development], iss. 9 (1), pp. 176-182, viewed 01 March 2022, <http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2013_9%281%29_32>.

4. Derii, ZhV & Karpiuk, OA 2011, 'Shliakhy modernizatsii suchasnoi systemy finansuvannia vyshchoi osvity v konteksti rozvytku liudskoho kapitalu' [*Ways of modernizing the contemporary higher education financing system in the context of human capital development*], *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiia, Seriia Ekonomika* [Scientific Notes of Ostroh Academy National University, series Economics], iss. 18, pp. 288-297, viewed 02 March, <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2011_18_40>.

5. Babak, S & Skyba, M 2018, *Maibutnie universitetiv – do choho hotuvatisia ukrainskym ZVO?* [*The future of universities - what should Ukrainian higher education institutions prepare for?*], viewed 01 March 2022, <<https://uifuture.org/publications/24405-maibutne-universitetiv-do-chogo-gotuvatisya-ukr-zvo/>>.

6. Natsionalnyi universytet Kyievo-Mohylianska akademiia [*National University of Kyiv-Mohyla Academy*], viewed viewed 01 March 2022, <<http://surl.li/eeqcz>>.

7. Pilhovyi kredyt na osvitu [*Preferential loan for education*] n.d., viewed viewed 03 March 2022, <<https://minjust.gov.ua/m/pilgoviy-kredit-na-osvitu>>.

8. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky, Skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 liutoho 2022 roku no. 286-r [*Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032, Approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 23, 2022 No. 286-r*] 2022, viewed viewed 10 March 2022, <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>>.

9. Hryshchenk, IM (ed.) 2015, *Teoretyko-metodolohichne obhruntuvannia efektyvnykh finansovo-ekonomichnykh modelei rozvytku vyshchoi shkoly* [*Theoretical and methodological substantiation of effective financial and economic models of higher education development*], Kyiv.

10. Shevchenko, LS 2013, 'Finansuvannia vyshchoi osvity: dyversyfikatsiia dzherel' [*Financing of higher education: diversification of sources*], *Teoriia i praktyka pravoznavstva* [Theory and practice of jurisprudence], iss. 2, viewed 10 March 2022, <http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_44>.

11. Shevchuk, I & Shevchuk, A 2022, 'Osvitnia analityka kriz pryzmu viiny: vyklyky ta mozhlyvosti dlia vyshchoi shkoly Ukrainy' [*Educational analytics through the prism of war: challenges and opportunities for higher education in Ukraine*], *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and Society], no. 39, viewed 10 March 2022, <<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80>>.

12. Yurchyshena, L 2022, 'Teoretychni zasady finansovoi stiiikosti universytetiv' [*Theoretical basis of financial stability of universities*], *Visnyk ekonomiky* [Herald of Economics], iss. 1, pp. 22-37, viewed 10 March 2022, <<https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.022>>.

13. Student finance for undergraduates n.d., viewed 14 March 2022, <<https://www.gov.uk/student-finance>>.

14. Tuition fees in the United Kingdom n.d., viewed 14 March 2022, <https://en.wikipedia.org/wiki/Tuition_fees_in_the_United_Kingdom>.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2022 р.